

DR. NAZMÎ AZİZ (SELCEN): ERZURUM KONGRESİ ELAZIĞ TEMSİLCİSİ

Dr. Ömer TORAMAN

Özet

İstanbul'da kurulan Vilâyet-i Şârkîye-i Müdâfaa-i Hukuk-i Milliye Cemiyetinin (VŞMHMC) Elazığ Şubesinin kuruluşunda görev alan ve müteakiben Erzurum Kongresine Elazığ temsilcisi olarak seçilen, ancak diğer arkadaşları ile birlikte Kongreye katılması Vali tarafından engellenen Dr. Nazmi Aziz, Elazığ'da Milli Mücadele lehine faaliyetlerde bulunmuştur. Bu sırada bir doktor olarak Elazığlılara hizmet etmiş, daha sonra çeşitli illerde Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdürlüğü görevini yürütmüş, nihayet İstanbul'da Haseki Hastanesinde doktor ve başhekim olarak iz bırakmıştır.

I. Ailesi, Eğitimi ve Görevleri

Dr. Nazmi Aziz Selcen'in önadı Hüseyin'dir. Dr. Nazmi, Elazığ Defterdarlık Muhasebe şeflerinden Ahmet Aziz Bey¹ ile Hatice Hanımın oğludur. Rumi takvime göre 1303 (M.1887-1888) yılında, o tarihte Elazığ'a (Ma'mûratül-aziz) bağlı olan, Arapkir'de doğmuştur. Elazığ'ın ileri gelenlerinden Süleyman Faik'in kızı Sadiye Hanımla evlenmiştir. İki oğlu ve bir kızı olmuştur. Oğullarından Kamran'ı 1937'de, onsekiz yaşındayken kaybetmiştir. Diğer oğlu Emin Firûzan İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesinden mezun olmuştur. Kızı Ayşe Yıldız ise kimyagerdir.²

İlk, orta ve lise eğitimini Ankara'da tamamlamıştır. İstanbul'da önce Eczacılık Okulunda eğitime başlamış, ardından Tıbbiye Mektebi'ne geçiş yapmıştır. 1911 yılında Tıbbiye Mektebi'nden mezun olmuştur. Öğrenciliği sırasında, Tıbbiye Mektebi'nde Talebe Cemiyeti Başkanlığı yapmıştır.³

Dr. Nazmi Tıp Fakültesinden 1911 yılında mezun olduktan sonra, göz kliniğinde ihtisasa başlamış ve burada Esat Paşa'dan ders almıştır. Balkan Savaşı esnasında askere alınmıştır. İhtisasını 1914 yılında tamamlayan Dr. Nazmi, Elazığ'a göz hastalıkları uzmanı olarak tayin olmuştur.⁴ I. Dünya Savaşı başlayınca yeniden askere alınmıştır. Savaş esnasında Doğu

¹ Ahmed Aziz, Arapgir Vergi Müdürlüğü görevinde de bulunmuştur. Bkz. Fethi Erden; Türk Hekimleri Biyografisi, İstanbul-1948, s. 308.

² İshak Sunguroğlu; Harput Yollarında, C.II, İstanbul-1959, s. 455.

³ Erden; a.g.e., s. 308. Dr. Nazmi'nin kızı Ayşe Hanım ile 12.12.2002 tarihinde yapılan görüşme.

⁴ Erden; a.g.e., s. 308.

Cephesinde, 3. Ordu'da görev yapmıştır. Bu cephede önemli hizmetlerde bulunmuştur. Cephede ve menzil mıntıkasında kışın tipiye maruz olan yerlerde “cankurtaran” adı verilen sağlık merkezleri kurulmuştur. Bunlardan II. Kafkas Kolordusunda Kanlıca Yaylasında Dr. Nazmi'nin oluşturduğu “cankurtaran” başarıyla hizmet görmüş ve bu sebeple Kolordu buna “Nazmiye Hastanesi” adını vermiştir.⁵ Savaşın sonlarına doğru IX. Ordu komutanı Yakup Şevki Paşa'nın karargâhında bulunmuş ve gözlerinden rahatsız olan Yakup Şevki Paşa'nın hususi doktorluğunu da yapmıştır.

Mütarekeden sonra Elazığ'a dönen Dr. Nazmi, burada hükümet tabipliği ile Elazığ Memleket Hastanesi Başhekimliği ve göz hastalıkları uzmanlığı görevini yürütmüştür.⁶ Bu arada, Elazığ Türk Ocağında⁷ faal olarak görev yapan Dr. Nazmi, 1926⁸ ve 1927⁹ yıllarında Ocağın idare heyetinde yer almıştır. Türk Ocaklarının 23 Nisan 1927 tarihinde Ankara'da yapılan dördüncü kurultayına ise yeni açılan Palu Türk Ocağını temsilen, Palu delegesi olarak katılmıştır.¹⁰

Dr. Nazmi, 07.03.1927 tarihli kararname ile Elaziz Memleket Hastanesi göz tabipliği görevinden, Balıkesir Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdürlüğüne tayin edilmiştir.¹¹ Balıkesir'deki görevi fazla uzun sürmemiş, 14.11.1927 tarihli kararname ile müstafi addedilmiştir.¹² Müteakiben

⁵ Tevfik Sağlam; Büyük Harpte 3. Orduda Sıhî Hizmet, Genelkurmay Yayını, İstanbul-1941, s. 46.

⁶ “Mu'azzez yetimlerimizin Yevm-i Mes'udu: ...etbba-yı muhteremimizden hükümet tabibi Nazmi, ...tarafından hıtân [sünnet] icra ediliyor.” Satvet-i Milliye Gazetesi, Sayı 22, 28 Ağustos 1338 [28 Ağustos 1922]. Erden; a.g.e., s. 308. Dr. Nazmi Aziz'in bu dönemde (1922) Konya Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdürlüğü görevini yürüttüğüne dair bir kayda tesadüf edemedim. Konya Vilayeti Sıhhiye Müdürü Dr. Nazmi tarafından yazılan Türkiye'nin Sıhhi-i İctimâi Coğrafyası: Konya Vilayeti isimli eseri yayına hazırlayan Mehmet Karayaman'ın atıfta bulunduğu Türk Hekimleri Biyografisinde de bu yönde bir bilgi bulunmamaktadır.

⁷ Elazığ'da Türk Ocağı ilk olarak 1918 yılında açılmıştır. Yusuf Sarıay; Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları Ötüken Neşriyat, İstanbul-2004, s. 149.

⁸ İdare Heyeti; Kırşehir Mebusu Lütfü Müfid Bey, CHP Müfettişi Nesimi Sarım Bey, Muallim mektebi müdürü Mirat Bey, Gafur Sungurluoğlu, Dr. Nazmi Aziz Bey, Avukat Emin Hüseyin Bey, Binbaşı Rasim Bey'lerden oluşmuştur. Bkz. Sunguroğlu, a.g.e, s. 49.

⁹ İdare Heyeti; Kırşehir Mebusu Lütfü Müfid Bey, Muallim Mektebi Müdürü Mirat Bey, Avukat Emin Hüseyin Bey, Dr. Nazmi Aziz Bey, Tüccardan Sungurzade Gafur Bey, Fen Mektebi Muallimlerinden Nuri Bey, Baytar Müdürü Osman Bey'lerden oluşmuştur. Bkz. 9 Mart 1927 tarihli Mamurat-ül Aziz Gazetesi, sayı:2047, s. 2.

¹⁰ Füsun Üstel; İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931), İstanbul-1997, s. 253.

¹¹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30.11.1/30.5.14

¹² Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30.11.1/35.30.18

11.02.1928 tarihli bir kararname ile bu defa Adana Vilayeti Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdürlüğüne tayin edilmiştir.¹³ Bir müddet bu görevde bulunan Dr. Nazmi, diğer bir göreve tayini hasebiyle, 25.5.1931 tarihli bir kararname ile müstafi addolunmuştur.¹⁴ Bu görevin İstanbul'da Haseki Hastanesinde olduğu anlaşıyor.

İstanbul'da Haseki Hastanesinde göz mütehassısı olarak çalışan Dr. Nazmi, 1933 senesinde Başhekim olmuştur.¹⁵ Dr. Nazmi'nin Başhekimliği döneminde önemli hizmetleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde, Haydarpaşa Tıp Fakültesinin tedavi, kadın hastalıkları, doğum ve ikinci hariciye klinikleri Haseki hastanesine yerleşmiştir. Ayrıca, 200 kişilik anfi dersane, Fakültenin poliklinik dairesi, Belediyenin 35 yataklı doğumhane binası ve hemşireler için bir daire inşa edilmiştir. 1939'da Tıp Fakültesinin tedavi kliniğinin genişletilmesi sonucunda, Hastanenin yatak adedi 350'a çıkarılmıştır. 1942'de Hastane Başhekimliğine Dr. Nazmi'nin yerine, Dr. Naci Doğancı getirilmiştir.¹⁶

Başhekimlikten ayrıldıktan sonra hastanede göz mütehassıslığına devam etmiştir. Emekli olduktan sonra bir müddet serbest çalışan Dr. Nazmi, 9 Mart 1945 tarihinde vefat etmiş ve Edirnekapı mezarlığına defnedilmiştir.¹⁷

II. Vilâyat-i Şarkıyye Müdâfa'a-i Hukuukı Milliyye Cemiyeti (VŞMHMC) Elazığ Şubesinin Kuruluşu ve Erzurum Kongresi'ne Katılma Çabaları

Mondros Mütarekesi hükümleri gereği Kafkasya'da bulunan ordu savaş öncesi sınırlara çekilirken, 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'nın teşvik ve yardımları ile Kars'ta Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti teşkil edilmişti. Yakup Şevki Paşa daha sonra Erzurum'a geldiğinde burada da böyle bir teşekkülü destekler görünmektedir. Bundan cesaret alan VŞMHMC Erzurum Şubesi mensupları, "vatanseverliğine, politika anlayışına" güvendikleri Dr. Nazmi aracılığıyla Yakup Şevki Paşa ile bir görüşme gerçekleştirdiler. Yakup Şevki Paşa bu görüşmede, kendilerini desteklediğini, Mütareke şartları karşısında Milletle birlikte çalışmayı kendisinin de düşündüğünü ancak, gözlerinden çok rahatsız olduğundan bahisle İstanbul'a dönmek

¹³ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30.11.1/38.5.9

¹⁴ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30.11.1/63.13.10

¹⁵ Sunguroğlu, a.g.e., s. 455; Erden, a.g.e., s. 308.

¹⁶ Bedi N. Şehsuvaroğlu; İstanbulda 500 Yıllık Sağlık Hayatımız, İstanbul Fetih Derneği Neşriyatı, İstanbul-1953, s. 68-70.

¹⁷ Erden; a.g.e., s. 380. Sunguroğlu, a.g.e., s. 455.

mecburiyetinde olduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda Paşa'nın hemşerisi ve hususi göz doktoru olan Dr. Nazmi, Yakup Şevki Paşa adına teşkilat işleri ile meşgul oluyordu. Bu arada 9. Ordu, 2 Nisan 1919'da lâğvedilmiş, yerine 15. Kolordu kurulmuş ve komutanlığına da Kazım Karabekir Paşa tayin edilmiştir. Kısa bir süre sonra 14 Nisan 1919'da Yakup Şevki Paşa İstanbul'a çağrılmıştır.¹⁸ Bu sırada Dr. Nazmi'nin Elazığ'daki görevine döndüğü anlaşılmaktadır.

Mondros Mütarekesinin 24. maddesinin, Vilâyât-ı Sitte/Altı Vilâyet denilen Erzurum, Van, Mamuretil-Aziz, Diyarbakir, Sivas ve Bitlis vilayetlerinin geleceğine ilişkin doğurduğu endişelerin bir neticesi olarak, 2 Aralık 1918'de İstanbul'da başkanlığını eski Hicaz Valisi Harputlu Ahmet Nedim'in yaptığı Vilâyât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti kurulmuştur. Müteakiben İstanbul dışında ilk olarak, 10 Mart 1919'da Hakkızade Hacı Efendi (Hoca Raif Efendi) başkanlığında Erzurum'da, 12 Mart 1919'da Elazığ'da Cemiyetin şubeleri açıldı.¹⁹ Elazığ Şubesi Başkanlığına Dr. Nazmi seçilmiştir.

VŞMHMC Elazığ Şubesinin açıldığı sırada, Elazığlı bir kısım münevver genç tarafından "Kırmızı Kalem" adı altında bir komita kurulmuş ve aynı isimle bir gazete çıkarmak teşebbüsünde bulunulmuştur. Ancak, bu teşebbüse valilikçe izin verilmemiştir. Bu hadise üzerine, Komitacılar tarafından Vali Ali Galip'e, Diyarbakir'de bulunan Cephe Komutanı Nihat Paşa'ya ve 11. Kolordu Ahzı Asker Reisi Miralay Vehbi'ye mektuplar yazarak, VŞMHM Cemiyeti ve Mustafa Kemal'i desteklemelerini, aksi takdirde görevden ayrılma kararını, yoksa "lüzumlu harekete" başvuracaklarını ihtar ettikleri ileri sürülmüştür. Vali Ali Galip Sivas Kongresi'ne engel

¹⁸ Süleyman Necati Güneri; Hatura Defteri, Yay. Haz. Ali Birinci, Erzurum Kitaplığı, İstanbul-1999, s. 30-31; Cevat Dursunoğlu; Milli Mücadele'de Erzurum, Erzurum Kitaplığı, İstanbul-1998, s.38.; Mahmut Goloğlu, Milli Mücadele Tarihi-I Erzurum Kongresi, İş Bankası Yayınları, İstanbul-2008, s. 28-29. Yakup Şevki Paşa, İstanbul'da Milli Mücadele taraftarı faaliyetlerde bulunduğu gerekçesi ile 30 Mayıs 1920'de tutuklanıp, 13 Temmuz 1920'de Malta'ya sürgün edilmiştir. Bkz. Yel, Selma; Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara-2002, s. 212-213.

¹⁹ Elazığ Şubesi Başkanlığına Dr. Nazmi Aziz Bey getirilmiştir. Erzurum şubesi ile yapılan muhabere bu teyid etmektedir. VŞMHM Cemiyetinin Vali vekili Abdulkadir tarafından kurulduğu bilgisi maalesef Milli Mücadele döneminde Elazığ'la ilgili yapılan çalışmalarda sıkça tekrarlanmaktadır. Bkz. Celâl Pekdoğan, "Milli Mücadele'de Malatya ve Çevresinde Bölücü Faaliyetlere Karşı Yöre Halkının Tutumu ve Teşkilatmaları", Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler I, ATASE Yayınları, Ankara-1996, s. 372. Oysa Vali vekili Abdulkadir'in Elazığ'a gelişi daha sonradır. Vali vekili Abdulkadir Bey Heyet-i temsiliye tarafından Vali Ali Galip'in yerine Elazığ'a gönderilmiştir ve Erzurum Kongresi sonrasında kurulan MHMC'nin Elazığ Şubesinin kuruluşunda bulunmuştur.

olmak maksadıyla Elazığ'dan ayrıldıktan sonra, Savcılık tarafından "ölümle tehdit" suçlaması ile "Kırmızı Kalem" adıyla anılan müdafaa-i hukukçular hakkında bir tahkikat yürütülmüş ve tahkikat neticesinde aralarında Dr. Nazmi'nin de bulunduğu kişilerin bu Komita ile ilişkileri tespit edilemediğinden, haklarında takipsizlik kararı verilmiştir.²⁰

Vilâyat-i Şarkıyye Müdâfa'a-i Hukuukı Milliyye Cem'iyeti (V.Ş.M.H.M.C.) Erzurum Şu'besi'nin Vilâyat-i Şarkıyye'ye (Sivas, Diyarbakır, Ma'mûretül'aziz, Bitlis, Van ve Müstakil Liva olan Erzincan) gönderdiği 30/05/1335 (1919) tarihli telgrafta, Ermenilerin bu bölgeye ilişkin arzularının bütün İslam varlığını ortadan kaldırmaya dönük olduğunu, görüşmelerin devam ettiği Paris Sulh Konferansına Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın gönderdiği bir telgrafta bu bölgenin Osmanlı Devleti sınırları içerisinde kalması şartıyla Ermenilere muhtariyet verilebileceğini ve Ermenistan'ın bu bölge için vasiliğinin kabul edilebileceğinin ifade edildiğinden bahisle milli birliğin sağlanması gerektiğine işaret edilmiş ve bu amaçla V.Ş.M.H.M.C.'nin Vilâyat-i Şarkıyye Şubelerinin birlikte hareket etmesi istenmiştir. Bu amaçla Erzurum'da veya uygun görülecek bir başka yerde şubelerden seçilecek ikişer-üçer kişinin ve Genel Merkezden dahil olacakların katılımı ile "Kongremsi bir İctimâ'ın" toplanması teklif edilmiştir. Sulh Konferansına yaptığı teklif nedeniyle Hükümetin protesto edileceği ve tarafsız bir ilmi heyetçe bu bölgenin tetkik edilmeden verilecek kararın kabul edilmeyeceğinin İtilaf Devletlerine bildirileceğinden bahisle diğer Şubelerinde haberdar edilmesine karar verildiği bildirilmiştir.²¹

Erzurum Şubesi'nin 31/05/1335 (1919) tarihinde gönderdiği bir diğer telgrafta, Trabzonluların "Umûmi bir Kongre 'Akdini" talep ettikleri ve bu kongreye her kazâ'nın temsilci göndermesi hususunun uygun görüldüğünden bahisle diğer Şubelerin süratle gereğini yerine getirmesi talep edilmiştir.²²

Bu telgraflara ilk olarak Elazığ'dan cevap verilmiştir. V.Ş.M.H.M.C. Re'isi Dr. Nazmi tarafından 03/06/1335 (1919) tarihinde çekilen telgrafta, "Mukadderât ve Vazîfe-i Milliyemiz hakkında Teşebbüsât-i Vatanperâneleri, musîb ve vâcibü'l-ittibâ' görmekteyiz. İttihâz kılınacak teşebbüsâta iştirâk için, âmâdeyiz. Yapılacak yevmî teşebbüsâtın, âgâh edilmekliğimiz; ve, Sadria'zam Paşa'nın mebhûs Beyânât'ından haberdâr olmadığımızdan, mümkün ise bunun, sûret-i vâzihada buraya teblîğini temennî ederiz,"

²⁰ İshak Sunguroğlu; Harput Yollarında, C. I, İstanbul-1958, s. 224-225.

²¹ Fahrettin Kırzioğlu; Bütünleriyle Erzurum Kongresi, C. I, Ankara-1993, s. 57-58.

²² Kırzioğlu, a.g.e., s. 58-59.

denilerek destek sağlanmıştır. Harput Kazâsı Belediye Re'isi Mehmed de gönderdiği cevabi telgrafta, binlerce kişinin toplanarak görüşmeler yaptığını ve Kongreye katılmak üzere iki temsilci seçildiğini bildirmiştir. Kongre için Sivas ve Erzincan'ın uygun olacağını, ancak başkaca tayin olunacak yerde de toplanabileceği görüşünü Erzurum'a iletmiştir. Arabkir Halkı adına Ahmed Hilmî tarafından Erzurum'a gönderilen cevapta da birlikte hareket edileceği bildirilmiştir. Keban Müdâfa'a-i Milliye Cem'iyeti Re'îsi Mustafâ da gönderdiği cevabi telgrafta Elazığ'la muhabereye girildiğini ve her türlü fedakârlığa hazır olduğu bildirilmiştir.²³

Kongreye katılmak üzere seçilen temsilciler arasında, El'azîz Merkez Kazası adına "Müdafa-i Hukuki Milliye Cemiyeti Re'îsi" Dr. Nazmi de yer almaktadır.²⁴ Ancak Elazığ Valisi Ali Galip, Dr. Nazmi ve arkadaşlarının Erzurum'a hareketleri sırasında yanlarına gelerek kendilerini men etmiş, Cemiyet adına toplanan paraya el koymuş ve Cemiyeti dağıtmıştır.²⁵

III. Sonuç

Dr. Nazmi Aziz, mezuniyetini müteakiben Balkan Harbi ve I. Dünya Savaşında doktor olarak vazife gördü. Mütareke sonrası memleketin ve milletin geleceği için endişe duyarak VŞMHMC Elazığ Şubesinin faaliyetlerine iştirak etti. Erzurum Kongresine Elazığ Merkez Kazası temsilcisi olarak seçildi. Ancak, Vali Ali Galip'in engellemesi üzerine Kongreye katılamadı. Buna rağmen, Elazığ'da milli mücadele lehinde faaliyetlere devam etti.

Elazığ'da bir yandan doktorluk vazifesini yaparken, diğer yandan da özellikle gençleri bir araya getirerek, eğitim faaliyetlerinde bulundu ve Türk Ocakları teşkilatlarında çalıştı.

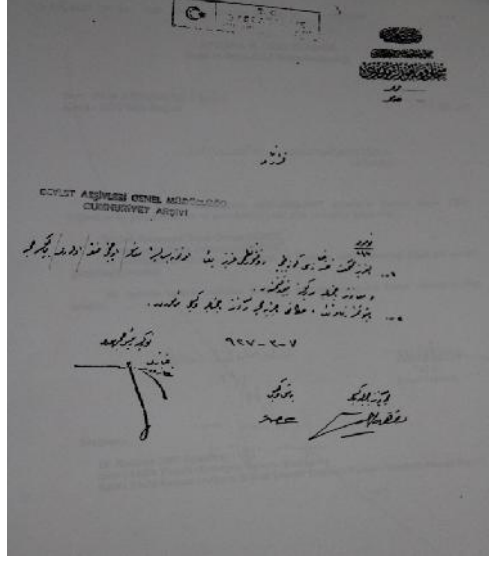
²³ Kırzioğlu, a.g.e., s. 63-64.

²⁴ El'aziz Merkez Kazası adına diğer temsilci Kebânma'deni eşrafından Hüsnü Bey seçilmişken; Arabgir Kazası adına Ahmed Hilmi Efendi, Arga (Akçadağ) Kazası adına MHMC Reisi Hüseyin Efendi, Harput Kazası adına Perçenç (Akçakiraz) köylü Kantemiroğlu Hüseyin Efendi mahdumu Müte'kaaid Tabur Katibi Sırrı Efendi, Keban Kazası adına Müte'kaaid Yüzbaşı Ali Efendi ile MHMC Reisi Mustafa Efendi, Malatya Merkez Kazası adına ise MHMC Reisi Hüseyin Bey, Muhabere Memuru Vehbi Efendi ve Alagözzade Tahsin Efendi temsilci olarak seçilmişlerdir. Kırzioğlu; a.g.e., s.230. Kansu'nun aktardığı delege ve yoklama listesinde Dr. Nazmi Bey "Elaziz" delegeesi olarak görülmektedir. Bkz. Mazhar M. Kansu; Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C. I, TTK yayını, Ankara-1997, s. 80.

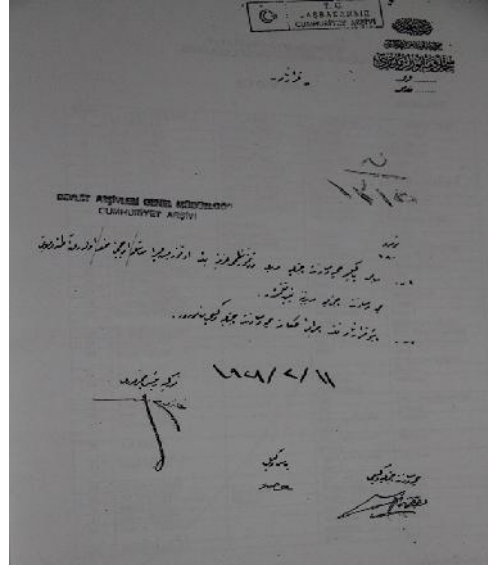
²⁵ Cumhurbaşkanlığı Arşivi; Dosya 14, Fihrist 7/2. Güneri; a.g.e., s. 48-49. Kansu; a.g.e., s. 78.

Ardından Balıkesir ve Adana sağlık il müdürlüğü ve Haseki Hastanesi Başhekimliği vazifelerini yürüttü.

EKLER:

Belge 1: Dr. Nazmi Aziz'in Balıkesir Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdürlüğüne tayini.

Belge 2: Dr. Nazmi Aziz'in Adana Sıhhiye ve Muavenet-i İlçimaiye Müdürlüğüne tayini.

Resim 1: Dr. Nazmi Aziz

Resim 2: Dr. Nazmi Aziz

Kaynakça:

Cumhurbaşkanlığı Arşivi; Dosya 14, Fihrist 7/2.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi; 30.11.1/30.5.14

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi; 30.11.1/35.30.18

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi; 30.11.1/38.5.9

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi; 30.11.1/63.13.10

Satvet-i Milliye Gazetesi

Mamurat-ül Aziz Gazetesi

SAĞLAM, Tevfik; Büyük Harpte 3. Orduda Sıhî Hizmet, Genelkurmay Yayını, İstanbul-1941.

DURSUNOĞLU, Cevat; Milli Mücadele'de Erzurum, Erzurum Kitaplığı, İstanbul-1998.

GOLOĞLU, Mahmut; Milli Mücadele Tarihi-I Erzurum Kongresi, İş Bankası Yayınları, İstanbul-2008.

YEL, Selma; Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara-2002.

SUNGUROĞLU, İshak; Harput Yollarında,C.I-II, İstanbul,1958-59.

KIRZİOĞLU, Fahrettin; Bütünöyle Erzurum Kongresi; C.I, Ankara 1993.

KANSU, Mazhar M.; Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C. I, TTK yayını, Ankara-1997.

GÜNERİ, Süleyman Necati; Hâtura Defteri, Yay. Haz. Ali Birinci, Erzurum Kitaplığı, İstanbul-1999.

SARINAY, Yusuf; Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları Ötüken Neşriyat, İstanbul-2004.

ÜSTEL, Füsün; İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931), İstanbul-1997.

ŞEHİSUVAROĞLU, Bedi N.; İstanbulda 500 Yıllık Sağlık Hayatımız, İstanbul Fetih Derneği Neşriyatı, İstanbul 1953.

Doktor Nazmi, Türkiye'nin Sıhhi-i İctimâi Coğrafyası Konya Vilayeti, Yay. Haz. Mehmet Karayaman, Çizgi Kitabevi, Konya, 2009.

ERDEN, Fethi; Türk Hekimleri Biyografisi, İstanbul-1948.

PEKDOĞAN, Celal; "Milli Mücadele'de Malatya ve Çevresinde Bölücü Faaliyetlere Karşı Yöre Halkının Tutumu ve Teşkilatmaları", Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler I, ATASE Yayınları, Ankara-1996.